

§1–2.

Қазақстаниң ХХ ғасырдың басындағы
әлеуметтік-экономикалық жағдайы

Зерттеу сұрагы: Не себепті Ахмет Байтұрсынұлы «Қазақ халқының өмір сүруінің өзі проблемага айналды» деп санады?

Бүгінгі сабагымызда ХХ ғасырдың басындағы Қазақстандағы қоғамдық-саяси және әлеуметтік-экономикалық жағдайды қарастырамыз. Қазақ зиялышарының Ресей империясының Мемлекеттік Думасындағы қызметіне бага береміз.

Тірек сөздер:

Қазақша	Орысша	Ағылшынша
Петиция	Петиция	Petition
Мемлекеттік Дума	Государственная Дума	The state Duma
Кадет	Кадет	Cadet
Самодержавие	Самодержавие	Autocracy
Революция	Революция	Revolution
Десятина	Десятина	Desyatina (Earth measurement units)

Тақырыпқа шығу:

«Қазақтың үлттық-либералды зиялышары... сол кезде өмір сүрген құрылымынан пін патша өкіметінің жергілікті жерлердегі әкімшілігіне... жер саясатына қарсы болды...».

Тұрар Рысқұлов

1. Тұрар Рысқұлов неліктен бұлай деді?

Қазақстанда қоныстанушы шаруаларға жерді жаппай тартып алып беру әсерінен ХХ ғасырдың басында әлеуметтік-экономикалық жағдай барынша ушыга түсті. Бұл 1905–1907 жылдардагы бірінші орыс революциясы кезінде жергілікті зиялышардың қоғамдық-саяси қызметінің жандана түсүіне алып келді. Қазақтың петициялық (өті-

ніш-талаптар жолдау) қозгалысы басталды. Ресей империясының Мемлекеттік Думасына Қазақстаннан депутаттардың қатысуы өлкө тұрғындарының үлттық сана-сезімінің жетілуіне зор ықпалын тигізді.

Ойлан!

ХХ ғасырдың басындағы көшпелі қазақ халқының «артық» жерлері болды ма?

1. Патша үкіметі отаршылдық қоныс аударту саясатының күшіне түсі. ХХ ғасырдың басында қазақтардың жерін қоныс аударушы орыс шаруалары мен казактардың қорына жаппай тартып алу одан әрі жүріп жатты. Мәселен, 1903 жылы «Сырдария, Фергана және Самарқан облыстарының қазыналық жерлеріне ерікті тұрғы қоныс аударту» жөнінде ереже бекітілді. Осы ережеге сәйкес, байырғы тұрғындардың «артық» жерлерін, соның ішінде суару жүйелерін су көздерімен қоса жаппай тартып алу көзделді. Дәл сол жылы Қазақстанның басқа да облыстарына қоныстандыру ережелері бекітілді.

Ал 1903 жылы 25 маусымда «Сібірге (Алтай округінен өзге) және Дала генерал-губернаторлығына қоныс аударушыларға үкіметтөн жәрдемақы беру ережелері» бекітілді. 1904 жылы 6 шілдеде үкімет «Село тұрғындары мен мещан-шаруаларды қоныс аударту туралы уақытша ереже» шығарды. Ол бойынша жергілікті билік келген шаруаларды кедергісіз қоныстандыруға мүмкіндік берді.

Ойталқы

Қазақстан аумағына шаруалар қандай мақсатпен қоныс аударылды?

Патша үкіметі 1904–1905 жылдары өлкө аумағына қоныс аударушы шаруаларды орналастыру үшін Торғай-Орал, Ақмола, Семей, Сырдария және Жетісу қоныстандыру аудандарын құрды. Мұндағы негізгі мақсат – қоныстандыру қорын құруға қажетті жаңа «артық» жерлерді анықтау еді. Патша үкіметі қоныстандыру басқармасына жергілікті тұрғындардың жерлерін тартып алуға және ата-баба мекендерінен күштеп қуып шығуға толық құқық берді. Осы және басқа да озбырлық әрекеттері салдарынан дала тұрғындары жаппай жерсіз қала бастады.

2. Столыпиннің аграрлық реформасы. 1906 жылы Ресей Министрлер Кеңесінің төрағасы П. А. Столыпин шаруаларды Ресейдің азиялық бөлігіне жаппай қоныстандыру туралы шешім қабылдады. Шаруаларды қауымдық жер иелігінен шығарып, империяның шығысына қоныстандыруды көздеңген бұл реформа Столыпиннің аграрлық реформасы деп аталды. Реформаның негізгі мақсаты шаруаларды шығысқа, атап айтқанда, Қазақстанға, Орта Азия мен Сібірге қоныс аударту еді. Шаруалардың бұрынғы тұрған жерлеріне қайта оралуына шектеу енгізілді. Оларды жер-

Жұптық жұмыс

Қазақ халқын қолдаған орыс, татар, башқұрт, Кавказ халқы депутаттарының қызыметіне баға беріңдер.

1917 жылдарда қазақтар Ресейдің Мемлекеттік Думасына сайланған жоқ. Қазақ халқының Мемлекеттік Думадағы мүдделерін *T. Седельников*, *H. Скалоубов* сияқты орыс депутаттары белсене қорғады. Орынбор губерниясынан сайланған депутат *T. Седельников* Мемлекеттік Дума мәжілісінде былай деп ашық айтты: «Жұздеген мың қыргыздар (қазақтар. – авт.) ... мұлде жерсіз қалып отыр, ұлтарақтайғана болмашы жері бар қыргыздардың (қазақтардың. – авт.) саны кем дегенде миллионға жетеді».

Қазақтардың жерге қатысты құқырын башқұрт *Ш. Сыртланов*, татар депутаты *C. Максудов* қорғады.

Закавказьелік депутат *X. Мамедов* III Мемлекеттік Думаның мінберінен бүкіл мұсылман фракциясының атынан сөйлеген сезінде Ресейдің ішкі аймағынан шаруаларды Қазақстанға жаппай қоныс аудартуды тоқтата тұруға шақырды. Қазақтың белгілі саяси қайраткерлерінің бірі **Мұстафа Шоқай** депутат болмаса да, Мемлекеттік Думалардағы мұсылман фракциясының құрамына кіріп, ондағы мұсылман өкілдерінің назарын қазақтардың бастан кешіріп отырған ауыр халіне аударды.

1. Ресей империясының қоныстандыру арқылы отарлық саясат жүргізгеніне дәлел келтіріңдер.
2. Қоныстандыру саясатының екі-үш салдарын атаңдар. Неліктен Қазақстан аумағына қоныс аударушылар қызығушылық таныты?
3. Столыпинның аграрлық реформасының салдары қандай?
4. Қазақстанда петициялық қозғалыстың таралуына қандай оқиғалардың себеп болғанын анықтандар.
5. Қазақ депутаттары Ресейдің ең жоғарғы заң шығарушы органы Мемлекеттік Думада қандай маселелер көтерді?
6. Кестедегі мағлұмattарды жауаптарымен сәйкестендіріңдер.

1	«... бүгінгі таңда қоныс аударушы орыс шаруаларына жер телімдерін беру үшін қазақтарды өздерінің ежелгі атақоныс жерлерінен ғана емес, жекеменшік баспаналарынан да қуып шығарып жатыр».	A	Б. Қаратаев
2	«Жұздеген мың қазақтар мұлде жерсіз қалып отыр, ұлтарақтайғана болмашы жері бар қазақтардың саны кем дегенде миллионға жетеді».	B	А. Н. Куропаткин
3	«Қазақтар 30 жыл, әсіресе соңғы 12 жыл бойы барлық бағытта қысым көрді...».	C	В. К. Никольский
4	«...Қазақтарды жерінен айырып, қоныстарын тастап кетуге мәжбүрледік».	D	Т. Седельников

Тест тапсырмалары

- Столыпин аграрлық реформасының мақсаты:
  - Шаруаларды қоныстандыруды тоқтату
  - Теміржолдар салу
  - Тартып алынған жерлерді қайтару
  - Шаруаларды Қазақстанға қоныс аударту
- 1907 жылғы II Мемлекеттік Думага Семей облысынан сайланған депутат:
  - Ахмет Бірімжанов
  - Бақытжан Қаратаев
  - Теміргали Нұрекенов
  - Әлихан Бекейхан
- Қазақ халқының өз құқықтарын қорғау жолындағы күресінің өзіндік ерекшелігі:
  - Қарулы күреске шығу
  - Петиция (өтініш-талаптар) жолдау
  - Шет мемлекеттің аумағына қоныс аудару
  - Қақтығыстарды бейбіт жолмен шешу
- Хронологиялық реттілікпен орналастыр:
  - II Мемлекеттік Дума
  - Бірінші орыс революциясы
  - Орынбор-Ташкент теміржолының салынуы
  - Столыпиннің аграрлық реформасы

§3.

Қазақстандағы 1916 жылғы ұлт-азаттық көтеріліс

Зерттеу сұрагы: 1916 жылғы ұлт-азаттық көтеріліс неліктен бүкілхалықтық сипат алды?

Бұғынгі сабакымызда Қазақстандағы 1916 жылғы ұлт-азаттық көтерілістің негізгі себебі мен барысын қарастырамыз. Басшылық еткен тұлғалардың рөліне баға беріп, көтерілістің тарихи маңызын анықтаймыз.

Тірек сөздер:

Қазақша	Орысша	Ағылшынша
Сардар	Военачальник	Sardar (warlord)
Қазынашы	Казначей	Treasurer
Реквизиция	Реквизиция	Requisition